

Orosz László

Katona – Kecskemét

II. A tizenkilencedik század közepétől végéig

A szabadságharc bukása után a *Bánk bánt* csaknem egy évtizedig nem volt szabad előadni, 1858-tól is csak erősen megcsonkított szöveggel. De a tiltás is ráirányította a figyelmet. Ha színházban látni-hallgatni nem, olvasni lehetett. Talán már 1839-i pesti előadásának a hatására megnőtt iránta az olvasók érdeklődése. Első kiadásának a példányai „egyszerre mind elkeltek: de sőt a Kecskeméten létező néhány példány is fölkértevé, utoljára egy aranyért is megvették.”¹ Ez az emlékezés bizonyára túloz, az azonban bizonyos, hogy Nagy Ignác érdemesnek tartotta 1840-ben *Színműtár* című sorozatában megjelentetni a második kiadását. Mivel talán az 1850-es évek közepére az is elfogyott, 1856-ban és 1860-ban sor került következő két kiadására – éppen Kecskeméten.

A kiadó, Horváth Döme (1819–1899) kecskeméti polgárcsaládból származott. A piarista tanár, drámaíró, filozófus Horváth Cyrillnek az öccse volt. Bátyja támogatásával tanult, jogot végzett, 1842-től városi ügyész és tanácsnok volt Kecskeméten, a szabadságharcban nemzetőr, majd népfelkelési biztos. A börtönt ugyan sikerült jóakarói segítségével elkerülnie a bukás után, de javait zár alá, őt magát rendőri megfigyelés alá helyezték, az ügyvédi gyakorlatától pedig eltiltották. Tevékenységi területül maradt számára az irodalom. *Alföldi színműtár* (1850) és *Újabb színműtár* (1851–1853) című köteteiben saját művein kívül másokét is kiadta. A *Bánk bánt* azzal a szándékkal jelentette meg, hogy tiszta jövedelmét egy Katona József sírján felállítandó emlékműre fordítja.

Mások is kezdeményezték ekkoriban Kecskeméten is, a fővárosban is, hogy állítsanak méltó emlékművet a *Bánk bán* költőjének. 1857. február 26-án a Nemzeti Színház négy művésze: Jókainé Laborfalvy Róza, Egressy Gábor, Tóth József és ifjú Lendvay Márton utazott Kecskemétre. A *Bánk bánt* nem adhatták elő, Vörösmarty *Marót bán*jában léptek fel a Király Sándor-féle színházteremben. Az előadás bevételét, 225 forintot, felajánlották a Katona-emlékmű számára.²

A Horváth Döme vezetésével létrejött „emlékrendező bizottmány” a már befolyt és még várható adományokból Dunaiszky László szobrászművészt bízta meg az emlékmű elkészítésével. A Katona mellszobrát tartalmazó klasszicista alkotás végül is nem a temetőbe, a költő sírjára került, hanem a néhány éve létesült vasútállomás előtti téren állították fel, arra gondolva, hogy a temetőben kevesen láthatnák, az állomásról a város központja felé haladva sokan.

1861. május 20-án leplezték le. Mint 1859 októberében Kazinczy Ferenc születése századik évfordulójának megünneplése, ez a szoboravatás is politikai jelentőséget kapott.

1 Horváth XIV.

2 *Emléklap* 3.

A Kazinczy-centenáriumot Bach Sándor fölmentése, a gyűlöletes Bach-rendszer bukása után két hónappal ünnepelték, Katona szobrának leleplezésére másfél hónappal az 1849 után újra megválasztott országgyűlés megnyitását követően került sor. Feszült érdeklődés kísérte a „határozati” és a „felirati” párt, a későbbi negyvennyolcasok és hatvanhetesek vitáját.

Horváth Döme ünnepi beszéde a negyvennyolcasok véleményét szólaltatta meg. Többek közt ezeket mondta: „*A mi hírneves Bánk-bánunk nem csak jeles dráma, de az egy alkotmányos, egy megbecsülhetetlen politikai hitvallás ..., melyben a nagy költő, a II. Endre király korából merített nagyszerű történelmi szöveggel, bármi okiratoknál jobban és élethívebben bebizonyítja, hogy e nemzetnek csak az önálló függetlenségben, csak a népfönségre fektetett szabadelvű alkotmányban van örök jövője; s melyben elvégre a nagy költő kézzelfoghatóan bebizonyítja: hogy az e szegény hazában, e boldogtalan nemzet közé nem összeolvadás, de egyedül uralkodás végett betolakodott idegen faj, miként II. Endre királyunk idejében a merani család, e hazának és nemzetnek mindenkoron ostorai, legnagyobb méltelyei s bizonyos átkai voltak.*”³

A kiadásait bevezető Katona-életrajz nemcsak terjedelmesebb, hanem alaposabb is Csányi Jánosénál. A szakadékot azonban mélyítette a *Bánk bán* és Katona többi műve között: „...*hazámfia azon lángeszű íróknak egyike, kik ifjúkori kísérleteik s kéziratban hagyott próbaműveik mellett, egy saját korukat úgy szólóan túlszárnyaló művet adva, azon egy művel magoknak classicus írói nevet és halhatatlanságot kivívni s biztosítani szerencsések valának*”⁴ Az irodalomtörténet lényegében máig így vélekedik Katona életművéről.

Korábbi drámáit Horváth Döme, mint írja, „*jobbádán színpadi látomás után ismer- vén, azokról visszaemlékezés mellett oda nyilatkozhat: hogy valamint a nagy Shakespeare Perycles s Titus Andronicus művei, bármiként nagyszerűsítsék is némely bírálói, mindig csak ifjúkori, és pedig tökéletlen kísérletek fognak maradni.*”⁵ Nem tudjuk, mikor, hol s Katona mely drámáit látta színházban Horváth. A legjobbakat: a *Jeruzsálem pusztulá- sát*, a *Ziskát*, az *Aubigny Clementiát* nem láthatta, a *rózsát* sem, nem is olvashatta eze- ket. Azt jól ítélte meg, hogy a *Luca széke* egyes jelenetei meglepőek, s hogy a *Hédervári Cecília* (az *Aubigny Clementia* átdolgozása) „*egész szerkezetében magasb hivatást*” tanúsít.⁶ A Shakespeare-rel való összevetés mindenképpen Katona akkor még szokatlan, később gyakorivá vált felmegasztalása.

A *Bánk bánt* 1858-tól több színház előadta a kényszerű kihagyások miatt szinte érthe- tetlenné torzítva. Kecskeméten – másutt is – zenés játékká átirított szövegét is játszották pró- zában.⁷ Sor került azonban a dráma Horváth Dömétől ajánlott „*tanulmányozó*” olvasására is. 1858-ban az Akadémia újrakezdte működését, s három akkor választott tagja jutott arra az elhatározásra, hogy székfoglaló előadását a *Bánk bánról* tartja: Arany János, Gyulai Pál és Szász Károly.

Nem bizonyítható, de nem is zárható ki, hogy szándékukat befolyásolta Kecskeméttel, Horváth Dömével való kapcsolatuk. Szász 1853–54-ben Kecskeméten volt tanár, Gyulai 1853 nyarát töltötte itt, Arany nagykőrösi tanárként gyakran látogatott ide. Bizonyosan megfordultak mind a hárman Horváth Döme írókat szívesen vendégül látó házában, ahol szó eshetett Katonáról és drámájáról. Egymás szándékáról értesülve előbb Arany, majd Szász is lemondott a tervéről, Gyulai kitért mellette. Ő nemcsak drámaelemzést, hanem

3 Emléklap 18.

4 Horváth V.

5 Horváth IX.

6 Horváth IX.

7 Joós 1957, 37.

életrajzot is szándékozott írni. Horváth Dömétől kért adatokat. Kéziratokat is kapott tőle: Katona verseinek és várostörténete egyes részleteinek idősebb Katonától való másolatát.⁸

Akadémiai székfoglalója idején, 1860-ban Gyulai még nem tudott Katona verseinek saját kezű kéziratáról, holott már 1854-ben megjelent Gyurinka Antal tudósítása erről. A szentesi római katolikus káplán bizonyosan Katona József unokaöccse, Katona Julianna fia, Burics János szentesi tanító révén jutott ehhez hozzá. Valószínűleg Kecskeméten, Katona Sándor házában.⁹

A költő Sándor öccsén és a feleségén kívül aligha tudott arról valaki, hogy egy effélék iránt érdeklődő tizenkét esztendőes diágyerek, aki rokonként náluk lakott, a kamrájukban egy hombár mélyén portól és pókhálótól lepert írásokat talált, köztük *A rózsza* kéziratát (id. Katona 1834-ben meg 1840-ben hasztalanul kereste, nem tudta, hova lett¹⁰), a *Jeruzsálem pusztulása* eredeti fogalmazványát, Kisfaludy Károly *Ilkájának* bírálatát, Kecskemét történetének több, részben kiadatlan részletét s Katona József életének fontos dokumentumait. A találmokra kiválogatott írásokat Katona Sándor neki ajándékozta. Miletz Jánosnak hívták ezt a kisdíjakot. Az 1860-as évek közepén már kiskunfélegyházi tanárként újra fölkereste kecskeméti szállásadóját, úgy emlékezve, hogy az 1853-ban talált iratokon kívül maradtak még a hombárban olyanok, amelyeket érdemes volna újra átnéznie. Már semmit sem talált: részben elajándékozták, ami még ott volt, részben gyűjtősnak meg egyéb házi célra felhasználták a maradék papírt.¹¹ Ez meg az ezt követő látogatásai mégsem voltak eredménytelenek: Katona Sándor ekkor beszélt neki családjukról és bátyjáról.¹²

Egy kecskeméti születésű pesti joghallgató, Lipóczy György 1864-ben találta meg Katona Sándoréknál Bárány Boldizsárnak a *Bánk bán* 1815-i kidolgozásáról készített bírálatát, Rostáját. Katona Sándor tudta, hogy mi ez, csak abban tévedett, hogy Bárány kéziratát bátyja 1817-ben készített másolatának vélte.¹³

Katona Sándor a családi házzal együtt örökölte bátyjának az írásait. Nem tudjuk, mi veszett el belőlük, azt sem, mit vitt közülük magával, amikor az 1850-es évek elején (?) a kis halasi utcába költözött.¹⁴ Vajon tőle-e és mikor kerülhetett a *Bánk bán* 1815-i kézírata arra a városszéli tanyára, ahol 1906-ban előkerült?¹⁵

Ha Katona Sándort hibáztathatjuk is, hogy bátyja írásait nem őrizte elég gondosan, mégiscsak neki köszönhetjük, hogy ezekből sok ránk maradt. Miletz Jánosnak is felróhatjuk, hogy nem elég pontos, nem „kritikai” az általa megőrzött írások kiadása, sőt hogy egy nem Katonától való mű (*A tündér alma* Ernyi Mihálytól) is keveredett közéjük.¹⁶ Mivel azonban Miletz az általa megőrzött és kiadott kéziratokat 1898-ban eladta Kecskemét városának, s azok a városi levéltárba kerültek, helyi kutatók lehetőséget kaptak volna arra, hogy a kiadását pontosítsák. Csak Hajnóczy Iván tett erre kísérletet az *Ilka*-bírálat

8 Gyulai Pál *Levelezése* 1843-tól 1867-ig. Bp., 1961, 429; Waldapfel József: *A kolozsvári Katona-kéziratok*: ItK 1935, 306–307.

9 *Kérdőjelek* 72., 74.

10 Csányi János: *Katona József*. In *Katona Emlékkönyv* 21.

11 Miletz 33.

12 Miletz 1–98. Passim.

13 Kritikai 1983. 334. A *Rostát* Lipóczy 1865-ben mutatta be a Kisfaludy Társaságban, 1869-ben publikálta a Kisfaludy Társaság Évlapjában. Betűhív kiadása: Kritikai 1983, 334–360.

14 Miletz 22.

15 *Kérdőjelek* 32–33.

16 Miletz 154–203.

szövegének javításával és kiegészítésével.¹⁷ További hasonló javításokra nincs lehetőség: a levéltárban őrzött Miletz-gyűjtemény 1944-ben megsemmisült.¹⁸

Kecskemét történetírója, Hornyik János (1812–1885) foglalkozott először érdemlegesen Katona történelmi művével. Szigorúan bírálta: „Előbeszédében nyilván gyaníttatja derék földink, hogy a város történetének kidolgozását vette föladatul, de meddig haladhatott. – tudni nem lehet.” Az édesapjától „némi haszon reményében” kiadott kötet „nem Kecskemét története, hanem csak a történelmi kútfők kezdetétől a magyar nemzet beköltözéséig a Duna-Tisza közén a népvándorlási korszak eseményeinek rendezetlen vázlata, helyenkint a történelmi források elferdítésével, – mit magáról ifjabb Katona Józsefről hinni nem lehet, föltételezni nem szabad”.¹⁹ Am maga Hornyik is Partiscummal kezdte Kecskemét történetét, Katona művére többször hivatkozott, őt idézte műve III. kötetében a címlap hátoldalán és Pusztaszerről írott könyve II. részének elején. Szilágyi Sándor egyenesen úgy vélekedett, hogy Hornyik Katona hatására lett történetíró.²⁰

Katona ügyészi-ügyvédi irataira már Horváth Döme fölhívta a figyelmet: „ha szakértő jogügyekkel akar időzni..., olvassa és tanulmányozza Katona Józsefnek a költőnek polgári és büntető pereit; nem igen találkozik irattár, hol férfias jellemet, nemes szívet, ritka becsületességet, szakértő avatottsággal páros szorgalmat tanúsítólag, példányul szolgálható szebb kincsek és szebb ügyek rejtődzenének.”²¹ Többet közölt ezekből Kecskeméten Huszár László, majd a fővárosban Porzsolt Kálmán.²²

A fiatalon elhunyt Csanádi Sámuel (1863–1887) kecskeméti ügyvéd még joghallgató korában a Pest Megyei Levéltárban fedezett föl Katonától való iratokat. Egyikre, a Nyitra megyei alispán vádját visszautasító feleletére Székely József főlevéltárnok közlése hívta fel a figyelmét, de ezt a Nyitrára került iratot már nem találta meg.²³ Egy másik iratot, amely az 1970-es években a Pest Megyei Levéltár nagykőrösi osztályára került, ő közölt először.²⁴

Igen érdekes Csanádi Sámuel írása Katona sikertelen leánykéréséről.²⁵ Előadása szerint Végh Jánosnak, Kecskemét 1820–21. évi főbírájának a családja Katonáék szomszédságában lakott. A két család gyermekei ismerték egymást, Katona József a nála több mint tíz évvel fiatalabb Franciskát is. Ügyészként hazakerülve beleszeretett a fölserdült lányba. Franciskának azonban volt egy Vörös nevű huszártiszt kérője: őt választotta. „Lám ni, Franciska kisasszony, mennyit tesz az az uniformis és mily siralmas, a ki szegény” – mondotta ekkor Katona. Franciska a férjével csak öt hétig élt együtt, Vörös szívszélhűdésben meghalt. „Udvatolt-e ezután Katona az özvegynek, nem tudhattam meg” – írta Csanádi. Vajon kitől szerezte értesüléseit? Ha nem magától az özvegytől, bizonyára közeli hozzátartozójától, bizalmasától. Más forrásra hivatkozva azzal folytathatjuk, hogy Franciska 1825-ben a rá

17 L. Kritikai 2001, 201.

18 L. Joós Ferenc: *Katona József hátrahagyott kéziratainak históriája*. Kiskunság 1958, 10–11. sz. 29–36.

19 Hornyik János: *Kecskemét város története*. I. Kecskemét, 1860. VII–VIII.

20 *Emlékbeszéd Hornyik János levelező tag felett*. In *Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai felett*. Bp., 1894, 6–8.

21 Horváth XII.

22 KeL 1874. november 15., 22., 29., december 6., 13., 27.; Figyelő 16 (1884) 235–238.

23 Székely József közlése nyomán: Sütő József: *Katona József pesti prókátor „megpirongattatása” Pest vármegye előtt*. Itk 1987/88, 96–99. Újból: Kritikai 2001, 109–110.

24 Katona Józsefnek egy védő irata. KeL 1883. október 14. Újból, teljesebb szöveggel: Kritikai 2001, 113–115. A Kecskeméten, a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található Katona-iratokról Joós Ferenc készített gépirásos jegyzéket 1976-ban. L. Kritikai 2001, 236.

25 Csanádi Sámuel: *Katona József szerelme*. KeL 1883. július 23.

maradt házban kávéházat kívánt nyitni. A Tanácshoz benyújtott kérelmét Katona írta, honoráriumot nem fogadott el tőle.²⁶ Van, aki úgy értelmezi ezt, hogy az özvegy kívánt közeledni kikoszorózni kérőjéhez, Katona azonban visszautasította ezt a közeledést. „Őt csak egyszer lehet elküldeni.”²⁷

Csanádi azt ígérte, hogy Katonának „egy másik szerelmi viszonyáról” is írni fog. Az is viszonzatlan maradt: Katona nem viszonzta annak a leánynak a szerelmét, aki azután negyven évig viselte a főügyész halála után a „szűzi pártát”, hatvanéves korában ment férjhez egy nyolcvanéves férfihoz.²⁸ Ennek a „szerelemnek” a megírására (közlésére) talán azért nem került sor, mert a család közbeavatkozott, Csanádi ugyanis a leány családnevét is említette.

Joós Ferencnek a kecskeméti *Bánk bán*-előadásokról összeállított jegyzékén²⁹ 1847–48-ban 3, 1858-tól 1867-ig 11 megnyirbált szövegű, 1868-tól 1901-ig 41 előadás szerepel. Előbb a Király Sándor-féle színházteremben (a mai Malom Központ helyén), 1868. december 26-tól a Kovács Lászlótól épített színházban (a mai Batthyány és Festő utca sarkán), 1896. október 14-étől az akkor felavatott színházban. Több előadáson léptek fel fővárosi színhézszekek, az 1896-i színházavatón a Nemzeti Színház művészei adták elő a *Bánk bánt*. 1897. október 21-én Gustavo Salvini társulata olaszul játszotta ott Katona drámáját.

1901. november 11-én újra a Nemzeti Színház gárdája lépett fel. Az előadást követő vacsorán a II. Endre szerepét játszó Gál Gyula azt javasolta, hogy a bayreuthi Wagner-előadások mintájára Katona József születésnapján minden évben az ország legjobb színészei játsszák el Kecskeméten a *Bánk bánt*. Az ötletet lelkesen fogadták, de nem valósult meg.

A helyi sajtóban megindulása, 1868 óta számos cikk foglalkozott Katonával. Írtak a *Bánk bán*-előadásokról, Katona sírjának elhanyagolt állapotáról, a szülőházról, a rajta elhelyezendő/elhelyezett emléktábláról, a Tomory Anasztáz által a városnak ajándékozott Katona-szobor, Czékluti Züllich műve elhelyezéséről. (Az 1858-ban készült szobor előbb a régi Nemzeti Színház előtt állott, sok kritika érte, 1881-ben került Kecskemétre, előbb a Műkertben, majd a színház mellett, Vigh Tamás 1962-ben leleplezett szobra helyén állott, akkor került a Katona József Gimnázium előcsarnokába.)

1882-ben, 1883-ra átnyúlva ünnepelték Kecskeméten Katona József születésének 90. évfordulóját: a díszvacsorával záruló ünnepségen fővárosi írók és művészek is részt vettek, a család által megörzött relikviákból kiállítást rendeztek, a szülőházon emléktáblát helyeztek el. 1891-ben Horváth Döme elnökségével megalakult a Katona József Kör. 1892-ben készültek megünnepelni Katona születésének centenáriumát. Kolerajárvány miatt el kellett halasztani az ünnepséget, 1893. június 11-én került rá sor. A vasúti parkban, Katona szobránál összegyűlt ünneplőket záporosó kergette szét. Gyulai Pál, Horváth Döme és mások beszédét meg Sántha Károly ünnepi ódáját a Katona József Kör kiadásában megjelent Emléklap őrizte meg.

Kecskemétiék Katona József életével és művével kapcsolatos fölfedezéseiben sok a véletlenszerűség. Két fontos „véletlenre” sor került a XX. századnak sokak véleménye szerint még a XIX-hez számítható első évtizedében. 1906 elején Terlanday Rudolf káplán a katolikus egyház keresztelési anyakönyvében rátalált a költő keresztelési dátumára:

²⁶ Végh Franciska kérelmét közölte Joós Ferenc: *Katona József hivatali irataiból*. Cumania VI.: (1979), 95–96.

²⁷ Rigó Béla: *Így élt Katona József*. Bp., 1991, 70.

²⁸ Csanádi Sámuel i. m.

²⁹ Joós 1957, 116–120.

1791. november 13.³⁰ Ezt követően helyesbítették a születési évet nemcsak az ezután megjelent életrajzokban, hanem – mint jól látható a nyoma – a szülőházon elhelyezett emléktáblán is.

Véletlenül fedezte föl a kecskeméti reáliskola Katona József nevű növendéke, a költő másod-unokatestvérének dédunokája az 1906–07-i iskolai évben a *Bánk bán* első kidolgozásának a kéziratát. Nem tudta, hogy mit talált, azt hitte, a nyomtatásban már számos kiadásban megjelent dráma kézzel írott másolatát. Nem vigyázott rá, már több lap hiányzott belőle, amikor 1912-ben Maglódon eladta. (Ezért említik maglódi kéziratként.) Kiadására 1913-ban került sor.³¹

Rövidítések

Emléklap – Emléklap Katona József emléksobrának Kecskeméten, 1861-dik évi Május 20-kán történt leleplezési ünnepélyéről. Kecskemét, 1861.

Horváth – Horváth Döme: *Katona József életrajza*. In Katona József: *Bánk-bán*. Kecskemét, 1856. V–XVI.

ItK – Irodalomtörténeti Közlemények

Joós 1957 – Joós Ferenc: *A vándorszínészettől az állami színházig. Kecskemét színészetének krónikája*. Kecskemét, 1957.

KeL – Kecskeméti Lapok

Kérdőjelek – Orosz László: *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengése*. Bp., 2007.

Kritikai 1983 – Katona József: *Bánk bán*. Kritikai kiadás. Akadémiai Kiadó, 1983.

Kritikai 2001 – Katona József: *Versek, tanulmányok, egyéb írások*. Kritikai kiadás. Balassi Kiadó, 2001.

30 *Katona József születésnapja*. KeL 1906. január 29. és ItL 1906, 101–102.

31 ItK 1913, 193–314; Kritikai 1983, 7–147.